

Aristoteles'in Ahlak Anlayışında Pratik Aklın Rolü

The Role of Practical Reason in Aristotle's Conception of Morality

M. Ahmet
TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
e-mail: atuzen@gumushane.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 13.03.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 27.04.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
M. Ahmet TÜZEN
atuzen@gumushane.edu.tr

Atf /Cite this article:
Tüzen, M. (2023). Aristoteles'in Ahlak Anlayışında Pratik Aklın Rolü. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 118-127.

Öz

Aristoteles hem insanın nihai amacına gönderme yapan hem de içeriği beşerî gerçeklikle doldurulabilen bir iyi anlayışının değişken yapıdaki pratik hayatta bir işleve sahip olabileceğini düşünür. Metafiziksel bir iyi kavrayışının insanın ahlaki yaşantısına uygulanamayacağını düşünen Aristoteles'e göre insani bir etkinliğin ulaşmaya çalıştığı şey tam olarak insani düzlemdeki bir iyi olmalıdır. Bu iyiyi, *eudaimonia* olarak tanımlayan Aristoteles, bu amacı keşfeden ve bu kapsamda insanın hangi türden eylemlere yöneleceğine belirleyen yetinin akıl olduğunu ileri sürer. Buna göre erdemli bir yaşamı mümkün kılan aklın teorik ve pratik olmak üzere iki ayrı yönü bulunur. Genel olarak teorik akıl, şeyler arasındaki bağlantıları anlamayı amaçlarken pratik akıl, hedeflenen sonuçları güvence altına alacak yolları gösterir. İnsana ahlaki eylemlerinde yol gösteren ve pratik bilgelik (*phronesis*) sağlayan akıl, pratik akıldır. Dedüktif çıkarım yapma yeteneğine indirgenemeyen bir düşünce erdemi olan *phronesis* erdemi, ilkenin somut bir forma bürüneceği şekilde eyleme yeteneğidir. Bu çalışma, pratik aklın özel olarak da *phronesis* erdeminin ahlaki eylemin ortaya çıkışında nasıl bir akıl yürütme faaliyetinde bulunduğunu ve bu faaliyetin teorik akıl yürütmeden hangi yönlerden ayrıştığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda pratik aklın, tecrübe, orta olma ilkesi ve *orthos logos* (dosdoğru düşünme) ile akıl yürütme işlemini en iyi şekilde yapabileceği ve doğru sonuca ulaşabileceği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Eudaimonia, Pratik akıl, Phronesis

Abstract

Aristotle believes that a concept of good, which refers to both the ultimate purpose of human beings and can be filled with human reality, can have a function in the ever-changing practical life. According to Aristotle who thinks that a metaphysical understanding of goodness is not applicable to human moral life, the thing that a human activity should strive for must be a good within the human plane. Aristotle, who defines this good as eudaimonia, argues that the ability to discover this purpose and determine what kind of actions people will turn to in this context is reason. Accordingly, there are two separate aspects of reason (theoretical and practical) that make a virtuous life possible. In general, the theoretical reason aims to understand the connections between things, while the practical reason shows the ways to secure the targeted results. The reason that guides man in his moral actions and provides practical wisdom (*phronesis*) is the practical one. The virtue of *phronesis*, a virtue of thought that cannot be reduced to the ability to make deductive reasoning, is the ability to take action based on the principle taking on a concrete form. This study aims to evaluate how practical reason, especially the virtue of *phronesis*, acts as a reasoning activity in the emergence of moral action and in which aspects this activity differs from theoretical reasoning. In this context, it will be emphasized that practical reason can best perform the reasoning process with experience, the principle of mean, and *orthos logos* (direct thinking) and reach the right result

Keywords: Phronesis, Aristotle, Eudaimonia, Practical reason

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Aristoteles, içinde bulunulan tarihsel ortamı aşan bir idenin bilgisine yaslanan metafiziksel bir kavrayışı savunan Sokrates ve Platon'un aksine içeriği beşerî gerçeklikle doldurulabilen ve pratik hayatta işleve sahip olabilecek bir ahlak anlayışı ileri sürer. Yalnızca insan için iyi olanın ahlaki yaşantıya yön verebileceğini düşünen Aristoteles'e göre, yaşamın öngörülemez karakteri, kendine özgüllüğü ve değişkenliği nedeniyle ahlaki pratikler, insanın her zaman dolaysız bir şekilde ilişki içinde olduğu değişken bir ortam içinde ortaya çıkar. Bununla birlikte ahlak, insan için iyinin ortaya çıkarılması için vardır ve bu amaç doğrultusunda bir düşünme eylemini gerekli kılar. Böylece Aristoteles, ahlaki ilkeler ile bu ilkeleri bir şekilde sınırlayan veya onun gözden geçirilmesini zorunlu kılan pratik ortam arasında bir denge içinde aklın ahlaki eyleme kaynaklık edebileceğine işaret eder (Tatar, 2008: 17-20). Var olan tarihsel durumun ahlak pratiği üzerindeki etkisi ve yaşamın spesifik yapısının keskin değişim ve dönüşümlere sahne olan doğası nedeniyle ahlaken neyin iyi neyin kötü olduğu tüm zamanlar için geçerli olacak şekilde kesin bir bilgi konusu haline gelemez. Bu bakımdan ahlak ilkeleri insan aklına yalnızca içinde bulunduğu ortamda ahlaki olarak iyi ve kötünün ne olduğu hususunda rehberlik yapabilir. Aklın rolü ise eldeki ahlak ilkelerini kayıtsız şartsız mevcut duruma uygulamak yerine mevcut durumda kişiden beklenileni yerine getirmektir. Bu doğrultuda ahlak, genel itibarıyla halihazırda var olan kurallara uymaktan ziyade pratik aklın bir faaliyetiyle doğru olanı fark edebilme sorunudur (Tatar, 2008: 22). Aristoteles'te ahlaki eylemin ortaya çıkışında pratik aklın nasıl bir işleyişe sahip olduğunu değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada, aklın, pratik ve teorik görünümünün ahlaka nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna ve tümel ilkelerin pratik düzlemdeki tikellere nasıl uygulanacağına değinilecektir.

Ahlaki Amaç Olarak *Eudaimonia*

Aristoteles'in ahlak anlayışı, makul bir ahlaki tutumu ön plana çıkaran ve insanın nihai amacına gönderme yapan bir anlayıştır. Kendi ifadesiyle "her sanat ve her araştırma, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür"; bu nedenle iyi her şeyin arzuladığı şeydir (Aristoteles, 2012: 1094a). Buna göre her eylem, kendisinden başka bir şeyi hedefler ve bu şeyi ortaya çıkarma eğiliminden kendi değerini çıkarır. Onun için ahlaklılık bazı eylemleri, kendinde iyi olduğu için değil; kişiyi insan için iyi olana yaklaştırabilirdiği için yapmaktan ibarettir. Teleolojik bir ahlak anlayışını savunan Aristoteles'e göre her eylem kendinde değerli olan nihai bir amaca sahip olmalıdır ve tüm eylemlerin bu amacı aynı olmalıdır (Ross, 2011: 294-295). İşte bu amacı yani en yüksek iyiyi Aristoteles, *eudaimonia*¹ yani mutluluk olarak tarif eder.

Platon ve Sokrates, iyiyi içinde yaşanan dünyaya ait herhangi bir mutlulukla bağlantılı olarak değerlendirmezler. Platon'a göre iyi kavramının pradiematik anlamı onu iyi ideası olarak kavramakla verilir, bunun neticesinde iyi hakkında kullanılan her şeye tek olan iyi ideasıyla aynı bağlantı atfedilir. Bu görüşe göre bütün kategorilerdeki yargılarda kullanılan iyi ideasının altına giren her şey tek bir araştırmanın ve bilimin konusu olmalıdır. Ancak iyi olan şeylerin pek çok bilim tarafından ele alındığını bu nedenle de Platon'un iyi kavramının farklı kullanımlarını izah edemeyeceğini düşünen Aristoteles'e göre Platoncu kendi başına bizzat ayrı bir iyi kavramı bir insan tarafından yapılacak ya da ulaşılabilecek bir şey değildir. Aslında bir insani etkinliğin ulaşmaya çalıştığı şey tam olarak insani düzlemdeki bir iyi olmalıdır; insanın aradığı ve amaç edindiği iyi, aşkın bir nesnenin adı olamaz. Bir şeyi iyi olarak adlandırmak onun aşkın olup olması fark etmeksizin onun var olduğunu söylemek değil, onu arzunun bir nesnesi olarak kabul etmek demektir. Bu ise iyi'nin *eudaimonia* anlamında mutlulukla özdeşleştirilmesini gerektirir. Mutluluğun nihai amaç yani iyi olması onun gerçekten sahip olması gereken ayırt edici iki özelliği taşımasını zorunlu kılar (MacIntyre, 2001a: 71-72). İnsan için iyi her zaman kendisi için seçilen, asla başka herhangi bir şeye erişmek için bir araç olmayan, kendi kendine yeten ve hayatı kendisiyle seçilmeye değer kılan nihai bir şey olmalıdır. İşte mutluluğun göstergeleri, bu iki özelliktir. Buradan hareketle Aristoteles, mutluluğun insanların peşinden gittikleri nihai, kendine yeter bir iyi olduğunu;

¹ Hazza eşitlenemeyecek olan *eudaimonia* kavramı "iyi durumda olma" (well-being) şeklinde de kullanılmaktadır (Ross, 2011: 297-298).

başka bir şeyin aracı olmadığını ve diğer iyiler gibi bir iyi olmadığını söylemektedir.

Mutluluğun sahip olduğu iyinin bu özgürlüğü insanın nihai amacının ne olduğuyla bağlantı içerisinde. Bu bağlantının açıklığa kavuşturulması insanın ayırt edici işlevine değinmeyi gerektirir. Aristoteles insanın işlevini sanat alanından örneklere başvurarak ele alır. Nasıl ki bir flüt sanatçısının işlevi flüt çalmak ya da bir heykeltıraşın işlevi heykel yapmak ise bir insanın da yalnızca kendine özgü bir işlevi bulunmaktadır (Aristoteles, 2012: 1098a 5-15). Hayvanlar ve bitkilerle büyüme ile üremeyi, hayvanlar ile duyumu paylaşan insan bu yetilere ilave olarak akla sahiptir (*to logon ekhon*). Bir plana, kurula sahip olan bu yetinin içinde, bir planı içeren bir alt yeti ile ona tabi olan diğer bir alt yeti vardır. Bu yetinin hayatıyla ilgili olan mutluluk, yalnızca bir kuvve değil fiil olmalıdır. Aynı zamanda bu yeti, erdemlerin en iyi ve mükemmel olanına uygundur ve sadece kısa dönemlerde değil, fakat bütün hayat boyunca kendini göstermelidir (Ross, 2011: 299-300). Şu hâlde akıl, insanın hangi türden eylemlere yöneleceğine ve amacının ne olduğuna dair bir yol göstericidir. Aristoteles'in ifadesiyle; [...] *insanın işinin belli bir yaşam olduğunu, bu yaşamın da ruhun akla uygun etkinliği ve böyle eylemler olduğunu; erdemli insana yakışanın bunları iyi ve güzel biçimde yapması olduğunu; her şeyin ise kendine özgü erdeme göre iyi yapılırsa, iyi gerçekleştirilmiş olduğunu da ileri sürüyoruz* (Aristoteles, 2012: 1098a 15).

Teorik Akıl ve Pratik Akıl Ayrımı

Aristoteles'e göre erdemli bir yaşamı mümkün kılan akıl yetisinin teorik ve pratik olmak üzere iki ayrı yönü bulunur. Teorik akıl, kendisine değişmez, ezeli-ebedi nesnelere konu alır, varlığın ve bilginin ilk ilkelerini araştırır, şeylerin niçin oldukları gibi olduklarını gösterir ve teoriler oluşturur. Aklın bizzat kendisi için istenen söz konusu etkinlik *sophia*, teorik ya da felsefi bilgeliktir. Pratik akıl ise gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olan dünyevi işlerle uğraşan, bedensel isteklere rehberlik eden, arzu ve iştahları kontrol altına alan akıldır. Aklın dünyaya ilişkin bu kısmı, insana eylemlerinde yol gösterir ve pratik bilgelik sağlar. Pratik bilgelik yani *phronesis* ise insanlar için iyi ve kötü olan şeylerle ilgili olarak bir ilke yardımıyla eylemde bulunma yeterliliği sağlar (Özlem, 2004: 51). Genel itibariyle teorik akıl, şeyler arasındaki bağlantıları anlamayı amaçlarken pratik akıl, hedeflenen sonuçları güvence altına alacak yolları gösterir (Lloyd, 2014: 192). Bu nedenle Aristoteles'te aklın bu iki ayrı yönü ahlaki yaşam söz konusu olduğunda birbiriyle bağlantı içerisinde. Teorik akıl, nihai hedef olan mutluluğun mahiyetine ilişkin bilgiyi insana verir, ancak en üstün iyinin amaç olduğunu bilmek, ahlaki eylemlerin gerçekleştirilebilmesi için yeterli değildir. İyiye ya da mutluluğa götürecektik pratiklerin neler olduğunu ve bunların nasıl eyleme dönüştürüleceğini gösteren pratik akıldır. Başka bir ifadeyle teorik aklın verdiği tümel bilgi ile tikeller dünyasına uygulanmasını sağlayan ve mutluluğa ulaştıracak tikellerin bilgisini veren, pratik akıldır (Özturan, 2013: 129).

Aristoteles, mutluluk amacını gerçekleştirmede etkin olan ruhun akıllı kısmının (akıl kuvvesinin) beş ayrı erdeminin bulunduğunu ileri sürer. "Ruhun evet ya da hayır derken onlarla doğruya ulaştığı şeylerin sayısı beş: Bunlar sanat (*tekhne*), bilim (episteme), akli başındalık (*phronesis*), bilgelik (*sophia*) ve us/akıl (*nous*)" (Aristoteles, 2012: 1139b 15-20). Bu kavramlardan bilim, bilgelik/*sophia*, us/akıl teorik düşünme kuvvesiyle; sanat/*tekhne* ve *phronesis* pratik düşünme kuvvesiyle ilişkilidir. Bu erdemler, inceledikleri ve ele aldıkları nesnelere ve konular bakımında farklılaşırlar. *Nous* ve epistemedeki farklı nesnelere ele alan *phronesis*, değişen ve oluşa tabi olan ve başka türlü olabilen nesnelere ilgilendirirken; episteme ve *nousun* nesnelere ise değişmez ve ebedidir (Nightingale, 2004: 200). *Sophia*, episteme ve *nous*, statik bir evrenin mahiyet-öz soruşturmasına yöneliktir; *phronesis* ve *tekhne* ise eyleme, eylemin seçilmesine ve değerine yöneliktir (Çötök, 2011: 131). Başka bir anlatımla bilimsel bilgi veya episteme, evrensel ve zorunlu olanın bilgisiyle ilgilidir ve praksise uygun akıl yürütmeden farklılık arz eder. Tercihle ilişkili bir akıl yürütme tarzı olan *phronesis* ise değişken olan ile ilgilendir, evrensel ile özel arasında derin düşünmeyi ve müzakereyi içerir (Bernstein, 2009: 209-210). Hakkında değişik kanaatlere (doksa/sanı) sahip olunabilen şeylerle bağlantılı olan *phronesis*, tercih ve karar gerektiren özel, somut ile genel ilkeler arasında aracılık yapan akıl yürütme tarzıdır. Bu aracılık Kartezyen anlamda teknik kurallara ya da yöntem başvuruyla veya önceden verili kesin bir evrenseli özel bir duruma uygulamakla gerçekleştirilemez. *Phronesis*, evrensel olan

ile özel olanın birlikte belirlendiği ahlaki eylemi yapabilme bilgisini gerektiren bir akletme tarzıdır (Bernstein, 2009: 209).

Bu bilgiler ışığında *sophiadan* farklı olarak insani iyilerle ilgili pratiği içeren *phronesis*, evrenselin bilgisini içermez. Bu nedenle Aristoteles, *sophia* erdemine sahip herkesin *phronesis* erdemine sahip olmadığına ve bu erdemın yaşamın kendisine dair bir bilgeliğe olduğuna dikkat çeker: “Bilgelik doğa gereği en değerli şeylere ilişkin bir bilgi ve ustur. Bunun için Anaksagoras’a, Thales’e ve böyle kişilere akli başında (*phronimos*) değil, “bilge” diyoruz, çünkü insanca iyileri aramadıklarından ötürü kendilerine yararlı şeyleri bilmedikleri, büyük, hayranlık verici, zor, tanrısal ama yararsız şeyleri bildikleri söylenir. Oysa akli başındalık (*phronesis*) insansal şeylerle ve üzerinde düşünülüp taşınacak şeylerle ilgilidir” (Aristoteles, 2012: 1141b). Öyleyse *phronesis* erdemini taşıyan kişi, mevcut koşullar içinde doğru kavrayışa sahip olup kendisi ve diğer insanlar için iyi olanı keşfedebilme özelliğine sahiptir.

Pratik Akılın Doğru Eylemi Belirleme Süreci

Pratik aklın ahlaki eyleme nasıl kaynaklık yaptığını anlayabilmek için *phronesis*in ne tür bir akıl yürütmeyi içerdiği daha detaylı olarak ele alınmalıdır. Aristoteles *Nikomakhos’a Etik* adlı eserinde *phronesis* ahlaki eylemlerin hayata geçirilmesini sağlayan bir düşünce erdemi olarak değerlendirilir. Kendi ifadesiyle “akli başındalığın (*phronesis*), insansal iyilerle ilgili, akılla giden, doğru, uygulayıcı bir huy olması zorunludur. [...] Madem ruhun akıldan pay alan iki yanı var, bunlardan birinin, yani sanı ile ilgili yanının erdemi olması gerek, çünkü sanı başka türlü olabilecek şeyle ilgili, akli başındalık da öyle” (Aristoteles, 2012: 1140b 20-25). Demek ki aklın sanı ile ilgilenen kısmına ait bir erdem olan *phronesis*, insana ilişkin durumlarla ilgilidir ve şartların sonsuz çeşitliliği içerisinde somut olanı görebilmeyi içerir (Gadamer, 2008: 29). Dolayısıyla *phronesis* sadece bir düşünce etkinliği değil, kişinin nasıl ve ne şekilde eylemde bulunacağına ilişkin bir erdemdir. *Phronesis* sahip olan kişi yani *phronimos* “bütünüyle iyi yaşamla ilgili olarak nelerin kendisi için iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilme” özelliğine sahiptir (Aristoteles, 2012: 1140b, 118).

Aristoteles, *phronesis* kavramını hem bir erdem hem de erdemın uygulanmasıyla ilgili pratik aklın bir unsuru olarak ele alır. *Eudemos’a Etik* adlı eserde yer alan ve erdemle ilgili olan ilk tanıma göre *phronesis*, orta yol kavrayışına işaret eden bir karakter erdemidir. Buna göre *phronesis*, aşırılıklar arasında denge oluşturan bir erdemdir. *Retorik* adlı eserde yer alan diğer kavrayış ise tercih işlemiyle bağlantılıdır ve insanların iyi ya da kötü olan şeylerin mutlulukla ilişkisi üzerine akıllı kararlar almalarına imkân sağlayan anlayışlılık erdemine işaret eder. Burada *phronesis*, daha ziyade ahlaki seçimler esnasında karar ve tercihlerin yapılabilmesini sağlayan erdemdir (Çötök, 2011: 23-25). *Nikomakhos’a Etik*’te ise Aristoteles, bir düşünce erdemi şeklinde ele aldığı ve iyi ve kötü şeylerle ilişkili olan *phronesis*in hem pratik hem de düşünsel bir niteliğe sahip olduğunu, eylemleri yönlendiren ve sonradan kazanılan doğru bir tutum, davranış ve huy olduğunu savunur (Aristoteles, 2012: 1140b 5-30).

Buradan hareketle pratik aklın erdemi olan *phronesis* bir düşünce erdemi olmasının yanı sıra genel ilkelerin tikel durumlara nasıl uygulanacağını bilme erdemidir. Bu erdem, entelektüel olarak ilkeler formüle etme ya da ne yapılması gerektiği ile ilgili olarak dedüktif çıkarım yapma yeteneği değildir; ilkenin somut bir forma bürüneceği şekilde eyleme yeteneğidir ve herhangi bir erdem değil, her erdemın kilit taşıdır. Bir kişi mükemmel ilkelere sahip olabilir, ancak *phronesis* erdemi olmaksızın bu ilkeler pratiğe geçirilemez. Ya da bir insan, erdemleri cezalandırılma korkusu gibi nedenlerden dolayı yerine getiriyorsa bu kişi erdemli olmaz, her hâlükârda bu kişi *phronesis* erdeminden yoksun bir kişidir. Aristoteles’e göre *phronesis* basiret anlamıyla bir kimsenin diğer erdemlere bağlılığının o kimsenin eylemlerinde örnekleneceği şekilde eylemde bulunması ile görünüşe çıkar. Basiret, aracın verili bir amaca yol açacağını görmek gibi basit bir yeti değildir (MacIntyre 2001a: 85). Başka bir ifadeyle *phronesis* kendisiyle evrenselin tikele kolayca uygulanacağı kesin teknik bir kuraldan hareket etmez. İhtiyaç duyulan şey bu özel duruma uygun olan evrensellerin yorumu ve spesifikasyonudur (Bernstein, 2009: 78). Aristoteles *phronesis* marifet anlamında da kullanır ve basiretin marifeti içerdiğini ileri

sürer. Buna göre erdeme sahip olan kişinin marifeti basirettir; basiret ise insanların gerçek *telosuna* ilişkin bir kavrayışın marifetle bir birleşimidir. Basiretin rolü daima belli bir genellik ölçüsüne sahip olacak olan verili bir ilkenin verili bir durumda nasıl uygulanacağını bilmektir (MacIntyre 2001a: 86). Bu doğrultuda ahlaki eylemin gerçekleştirilmesinin koşulu olan *phronesis*, değişen zaman ve ortamlarda değişmez genel ilkeleri özel durumlara uygulayabilmeyi ve iyiyi ortaya çıkarılabilmeyi sağlar. Şu hâlde *phronesis* iyi yaşama ilişkin, uygulamaya yönelik bir erdemdir. Ahlak, iyi yaşama dair sadece teorik bilgiye değil, aynı zamanda eylem ya da faaliyetle geçen etkin bir hayata yöneliktir. İnsan için iyi ve yaşam için yararlı olan şeye, sadece iyiyi bilmekle değil; uygulama ve eylemde bulunmakla ulaşılır (Aristoteles, 2003: 34). Aristoteles'e göre *phronesis* erdemine sahip olmak ve onu uygulayabilmek, uzun bir süreçte oluşmuş tecrübelerle bağlıdır. Nitekim pratik akıl, ancak tecrübe sayesinde isabetli kararlar alabilir. Kendi ifadesiyle;

Gençlerin geometrici, matematikçi ya da bu tür bir bilge olup phronimos olmamaları da bunu gösteriyor. Bunun nedeni akli başındalığın yalnızca deneyimle bilinebilen tek tek şeylerle ilgili olması, bir gencin ise deneyimli olmamasıdır. Deneyim uzun zaman gerektirir. Niçin bir gencin matematikçi olabilmesine karşın bir bilge ya da doğa bilimcisi olamadığı araştırılmak istenebilir. Birinin (matematişel nesnelere) soyutlama ile elde edilmesinden, ötekilerin ise deneyime dayanmasından dolayı olabilir (Aristotle, 2004: 1142a).

Gençler tecrübesizliklerinin yanı sıra duygu ve tutkularını dizginleyemediklerinden bedensel arzularının peşinden koşmaya eğilimlidirler ve özdenetimden yoksundurlar; tüm bunlar kişinin iyi ve yararlı olanı tercih etmesine birer engel teşkil eder (Aristoteles, 1995: 1389a-1389b). Gençlerin bu karakter özelliklerinin aksine tecrübe sahibi olgun insanlar, duygu ve tutkularında aşırıya kaçmazlar, akıllarıyla yaşamlarını yönlendirebilirler. Bu nedenle *phronimos* genel ahlaki ilkeleri bilmekle kalmaz tikellerle ilgili tecrübelerle de sahiptir. Aristoteles'in ifadesiyle;

Aklı başında olan insanın (phronimos) genel (tümel) dışında ayrıntılara (tikel) da hakim olması gerekir, eylemlerimiz ise tekil olaylarla ilgilidir. Kimi zamanlar tecrübeli insanlar bilmedikleri şeylerde o konuyu bilen insanlardan daha başarılı olabilirler. Örneğin bir insan kolay hazmetmek ya da sağlıklı olması için hafif et yemek gerektiğini biliyor fakat hangi etlerin hafif olduklarını bilmiyorsa, o kişi başkalarını sağlıklı kılamaz ancak hangi etin hafif olduğunu biliyorsa sağlık verir. Kısacası akli başında olmak bir şeyi uygulamakla ilgilidir, tabii ki her ikisine de sahip olmamız gerekir fakat daha çok uygulamaya sahip olmalıyız (Aristoteles, 2014: 1141b).

Pratik aklın yetkin kararlar alabilmesinde tecrübeye ihtiyaç duyması aynı zamanda *phronesis*e sahip olan kişinin kendisinden hareket ettiği sanı bilgisinin temelsiz bir bilgi olmadığını gösterir. Nitekim sanı, daha önce defalarca tecrübe edilmiş, deneyime dayalı bir bilgidir. "Dolayısıyla deneyimli kişilerin, yaşlıların ya da akli başında kişilerin (*phronimos*) kanıtlanmamış görüşlerine ve kanıtlarına kanıtlamalardan daha az değer vermemek gerekir. Çünkü onlar deneyime dayanan bakışlarıyla sağ (doğru/isabetli) bir şekilde görürler" (Aristoteles, 2012: 1143b, 10-15). Bu bakımdan *phronimosu* başarılı kılan en önemli unsurlardan biri de tecrübe ile kazandığı bilgidir. Bu bilgi niteliksel olarak kanıtlanabilir bilgiden daha aşağı düzeyde değildir. O halde *phronimos*, düşünsel bir yeterliliğin yanı sıra tecrübeden de yararlanarak kendisi ve başkaları için iyi olana yönelir.

Pratik aklın tek tek olaylar karşısında uygun ahlaki eylemi belirlemesinde ona eşlik eden bir başka unsur orta olma ya da vasatlık ilkesidir. Aristoteles'e göre "erdem, tercihlere ilişkin bir huy: Akıl tarafından ve akli başında insanın (*phronimos*) belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur" (Aristoteles, 2012: 1107a 5). Aristoteles bu ilkeyi anlatırken biri sanattan diğeri tiptan olmak üzere iki örneğe başvurur. İlk örneğe göre fazlalık ve eksiklik bir şeyi bozarken orta olma korur; bunun için iyi sanatçı fazlalığın ve eksikliğin eserin güzelliğini bozduğunu düşünerek orantısız olandan kaçınır (Aristoteles, 2012: 1106b 10-15). Diğere örneğe göre ise çok fazla ya da çok az yiyecek tüketmek; çok fazla ya da çok az egzersiz yapmak insan sağlığına zarar verirken bunların doğru oranda yapılması ise vücuda sağlık kazandırır (Aristoteles, 2012: 1104a 5-15). Bu örneklerde olduğu gibi ahlaki erdemler ve kötülükler fazlalık, orta olma ve eksiklik barındıran duygulanım ve eylemlerle ilgilidir. Yani kişinin korkma, arzu etme, öfkelenme, acıma, haz ve acıyı farklı derecelerde

hissetmesine karşın bunları çok fazla ya da çok az hissetmesi kötüdür. Aristoteles'in ifade ettiği gibi "gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi bunları yapmak orta olandır ve en iyidir, bu da erdeme özgüdür" (Aristoteles, 2012: 1107a).

Öte yandan ahlaki iyi ve kötüyü belirleyen bu genel ilkenin uygulanması, karşılaşılan pratikle bağlantılı olarak değişkenlik göstermektedir. Aristoteles'e göre öncelikle hiçbir erdeme tekabül etmeyen zina ve hırsızlık gibi kötülükler vardır; bunlar ne şekilde yapıldıklarına bakılmaksızın kötü olarak değerlendirilir. Bu istisnalar dışında fazlalık ve eksiklikten kaçınma hedefine matematiksel bir orta nokta tespit etmekle ulaşılamaz. Dolayısıyla orta, "bize göre orta olandır" (Aristoteles, 2012: 1106b). Aristoteles bu ilkenin değişkenliğini şu şekilde değerlendirir: Spora yeni başlayan bir insanın yemesi gereken yemek miktarı profesyonel bir sporcu için yetersizdir. Aynı şekilde profesyonel bir sporcunun yemesi gereken yiyecek ise amatör bir sporcu için fazladır. Burada asıl olan kişinin kim olduğunun hesaba katılmasıdır. Doğru miktarda yiyecek spora yeni başlayan ve profesyonel bir sporcu için farklı olacaktır. Bu düşüncesiyle ahlaki erdemın öznel olduğunu kastetmeyen Aristoteles, ortanın nerede bulunduğunu belirlerken her insanın huyunun dikkate alınması gerektiğine işaret eder. Orta olma, pratik aklın ve *phronesis*in tarif ettiği'dir. Erdem böylesi bir orta noktayı amaç edinir. Aristoteles'e göre yanlışa düşmek pek çok şekilde olurken orta olan tek şekilde olur; hedefe isabet etmemek kolay, isabet etmek ise zordur (Aristoteles, 2012: 1106b 30-35).

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te orta olanın bulunmasının karmaşık ve zor bir iş olduğuna farklı şekillerde dikkat çeker. Adalet ve tıp alanından verdiği örnekte adaletin nasıl uygulanacağını bilmenin, yasayı anlamaktan öte bir şey olduğunu ve tıpta olduğu gibi adalete neyin katkıda bulunduğunu bilmenin bazı genel kuralları bilmek değil, farklı durumlarda beklenen neticeyi neyin getireceğini anlamak olduğunu vurgular:

Adaletli şeyleri ve adaletsiz olan şeyleri bilmek için hiç de bilge olmak gerekmediğini, çünkü yasaların söz ettiği şeyleri anlamının pek güç olmadığını düşünürler (ne var ki adaletli şeyler bunlar değildir) [...] ama eylemler nasıl yapılırsa ve verilen şeyler nasıl verilirse adaletli olacaklar, bunu bilmek sağlığa yararlı şeyleri bilmekten daha büyük bir iştir. Çünkü sağlık konusunda da balı, şarabı, hıyar-ı şembeyi, yakmayı, kesmeyi bilmek kolaydır; ama sağlık için bunları nasıl, kime, ne zaman vermek ya da yapmak gerektiğini bilmek doktor olmak kadar zor bir iştir. [...] Doktorluk yapmak ve iyileştirmek, kesmek ya da kesmemek ve ilaç vermek ya da vermemek değil de bunu belli bir şekilde yapmaktır (Aristoteles, 2012: 1137a 10-25).

Yukarıda ifade edilenler ışığında orta ya da iyi olma, belirli bazı duygulara sahip olma ya da belirli eylemlerde bulunma sorunu değildir; kişinin, eylem esnasında kendi özel koşullarını dikkate almasını ve her eylemini tek tek değerlendirerek gerçekleştirmesini ifade eder. Orta olma bize göredir, ama *phronimosun* onu tarif ettiği şekilde tarif edilir. Aristoteles erdemın iki uç arasında yer alan bir ortada bulunduğunu ifade ederken bu durumun kişiden kişiye farklılık göstermesi hususunda esneklik sağlamış; kişinin kendi eğilimlerini ve yönelimlerini keşfetmesi ve onları dengelemesi gerektiğini savunmuştur. Başka bir ifadeyle orta olma ilkesi, erdemın nerede bulunduğu sorusuna bir çözüm getiremez; o, ancak erdemın nerede aranacağına ve bunun belli bir sınırlar içerisinde bulunabileceğine işaret eder (LLyod, 2014: 189-190). Bu nedenle kişinin "gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi" eylemde bulunabilmesi için gerekeni tanımlama görevi pratik akla aittir. Bu nedenle orta olma ilkesinde *phronimosun* tanımı önemlidir. Zira pratik yaşamın değişken yapısını doğru bir şekilde değerlendirerek eylemde bulunmak herkesin üstesinden gelebileceği bir şey değildir. Bu bağlamda genel ahlaki ilkelerin bilgisine sahip olmak yeterli olmadığından *phronimosun* tecrübesi devreye girer.

Şimdi pratik aklın işleyişinde *phronimosun* tecrübi bilgi ve orta olma ilkesine göre hareket etmesini izah ederken tümel bilginin tikele nasıl uygulandığının açıklanması gerekmektedir. *Phronesis* kavramı, ahlaki tümel ilkeleri, tikel olaylarda iyi eylemi tercih etmek için kullanmaya yani insanın asıl amacı olan mutluluğa ulaştıracak tikel bulmaya ve onları değerlendirmeye işaret eder (Özturan, 2013, 153). Dolayısıyla *phronesis* amaca ulaştıracak bir akıl yürütmedir, amacın kendisi değildir; nitekim enine boyuna düşünme eylemi amaçlara

yönelik olmayıp araçlara yöneliktir. Kendi ifadesiyle “enine boyuna düşünme çoğu kez belirli bir şekilde olanlarda ama [bir durumda] nasıl olacakları belirsiz olanlarda ve belirlenemeyeceklerde söz konusudur” (Aristoteles, 2012: 1112b). Örneğin bir doktor hastayı iyileştirip iyileştirmemek hususunda enine boyuna düşünmez; bu nedenle insan, amacı belirleyip nasıl ve hangi araçlarla ona ulaşacağını araştırır ve birçok yoldan amaca ulaşılabilir gibi görünse de söz konusu amacın en kolay, en iyi şekilde nasıl gerçekleştirilebileceğini araştırır. Bu nedenle hakkında düşünülüp taşınan, amaç değil, amaca götürenlerdir (Aristoteles, 2012: 1112b 10-15; 1113b 5). Şu hâlde teorik akıl nihai amacı gösterir ve tümel ilkeleri verir; pratik akıl ve daha özel olarak da *phronesis* tikel bilgi düzleminde nihai amaçlara götüren yolları enine boyuna düşünerek hangi uygulamalara gereksinim duyulacağını gösterir.

Pratik aklın tümel bilgiyi tikele uyarlamasında Aristoteles, *phronimosun* akıl yürütme işlemini en iyi şekilde yapması gerektiğini ileri sürer. Bu bakımdan Aristoteles, *phronesis* dosdoğru aklın² yani “*orthos logos*”un kullanılması olarak nitelendirir. Dosdoğru bir akıl yürütmeden beklenen değerlendirilen durumla ilgili gerçeğin doğru bir şekilde yakalanmasıdır. Ancak bu derinlemesine araştırma süreci *phronimosun* kendine özgü perspektifinden yapılır (Lear, 1995: 66). Aristoteles’e göre ahlaki eylemlerin ortak niteliği onların dosdoğru akıl yürütmeye göre gerçekleştirilmeleridir (Aristoteles, 2012: 1103b 30). Dosdoğru akıl yürütmeyle beraber ahlaki eylemlerin bir diğer ortak özelliği orta olma ilkesine göre belirlenmiş olmalarıdır. Aristoteles’in ifadesiyle “böylece erdemlerin ortak cinsini biçimsel olarak belirlemiş ve orta olma olduklarını [...] ve sağ aklın buyurduğu şekilde olduklarını söylemiş olduk” (Aristoteles, 2012:1114b 25-30). Dolayısıyla erdemi belirleyen şey *orthos logostur* ve *orthos logos* ise *phronesis* uygun olandır. Buna göre “erdem, [...] yalnızca sağ akla uygun değildir, aynı zamanda sağ akılla birlikte giden bir huydur erdem. Sağ akıl ise bu tür şeyler konusundaki akli başındalıktır (*phronesis*)” (Aristoteles, 2012: 1144b 25). Dosdoğru bir akıl yürütmenin karşıtı ise kendine egemen olamamak, eylemlerinde aşırıya kaçmak, tutkularının ve bedensel hazların kölesi olmak, mal-mülk ile mevki hırsına kapılmaktır (Aristoteles, 2012: 1147b 5; 1147 30). Öyleyse ahlaki iyinin gerçekleştirilmesi için *phronesis* erdemi, dosdoğru akıl yürütme faaliyeti ve orta olma ilkesi gerekli unsurlardır. Bu unsurların bir araya gelmemesi kişinin özdenetimini kaybetmesi, ruhun akıl dışı kısmının kontrol edilememesi anlamına gelir.

Bu noktada *phronesis* ve karakter erdemlerini birbirine bağlayan Aristoteles, *phronesis*ten bağımsız iyi olmanın ve karakter erdeminden bağımsız *phronesis* erdemine sahip olmanın imkânsız olacağını savunur (Aristoteles, 2012: 1144b 30). Zira bu iki erdem türü birbirinden ayrılamaz; yapılan ayırım bunların elde edilmiş yolları arasındaki farklılığa dayanır. *Phronesis* öğretimle, karakter erdemleri ise alışkanlığa yönelik alıştırmalarla elde edilir. Kişi adil ya da cesur eylemlerde bulunarak adil ve cesur; düzenli öğrenimle teorik ve pratik alanda bilgili insan haline gelir (MacIntyre, 2001b: 231). Ruhun gözü olarak adlandırılan *phronesis*, karakter erdemi olmaksızın kendisine sahip olunamayan bir erdemdir. Bu nedenle pratik aklın kullanılması karakter erdemlerinin varlığını gerektirir. Aksi takdirde pratik akıl, araçları herhangi bir amaca uyarlamada kendini gösteren belirli bir şeytani yetiye dönüşür ya da bu tür bir yetiye dönüşecek şekilde bozulmaya başlar. Diğer taraftan *phronesis*siz ahlaki erdem ise doğal erdem olarak adlandırılır. Bu ise çocukların ve hayvanların bile sahip olabileceği ama erdeme dönüşmesi için eğitim ve dosdoğru akıl yürütmeye ihtiyaç duyan doğal bir huydur (Lloyd 2014: 193) Nitekim erdemler insanda doğal olarak bulunmaz; insan onları edinebilecek doğal bir yapıya sahiptir. İnsan erdemleri öteki sanatlarda olduğu gibi daha önce etkinlikte bulunarak, eğitim ve alışkanlıkla öğrenir. Ancak doğru sonuca nasıl ulaşılacağını görmek dosdoğru akıl yürütmeyi, enine boyuna düşünmeyi gerektirir.

Sonuç

Aristoteles, ahlaki ilkeler ile bu ilkeleri bir şekilde sınırlayan veya gözden geçirilmesini zorunlu kılan pratik ortam arasında bir denge içinde aklın ahlaki eyleme kaynaklık edebileceğine işaret eder. Teorik ve pratik boyuta sahip olan aklın şeyler arasındaki bağlantıları anlamayı amaçlaması teorik boyutunu ve gündelik yaşamın

² Saffet Babür tarafından “sağ akıl” olarak karşılanan *orthos logos* kavramının “dosdoğru akıl” şeklindeki çevirisi için bkz. (Özturan, 2013: 156).

ayrılmaz bir parçası olan dünyevi işlerle uğraşır bedensel istek ve arzuları yönlendirmesi ise pratik boyutunu oluşturur. Aklın bu iki boyutu ahlaki yaşam söz konusu olduğunda birbiriyle bağlantı içerisindedir. Teorik akıl insanın amacına yönelik bilgiyi verirken pratik akıl ise tümel bilgiyi pratik yaşamdaki tikel durumlara uygulama işini üstlenir.

Pratik aklın erdemi olan *phronesis*, teorik akıl yürütme faaliyetinde olduğu gibi evrensel ve zorunlu olanın bilgisiyyle ilgili değil, praksise uygun bir akıl yürütmede bulunur. Bu, doğru karar vermeye ilgili bir akıl yürütmedir ve değişken şeylerle ilgilidir. Ahlaki eylemlerin hayata geçirilmesini sağlayan bir erdem olan *phronesis*, tercih gerektiren özel, somut ile evrensel ilkeler arasında aracılık eden bir akıl yürütmedir. Ancak bu akıl yürütme tarzı, Kartezyen teknik ve yöntemlere başvuramaz; önceden verili bir evrenseli özel bir duruma uygulamayı da içermez. Dolayısıyla pratik akıl, ilkeler formüle etme ya da yapılması gerekenlere dedüktif bir çıkarımla ulaşmayı sağlayan bir yeti olmayıp genel ilkeyi somut bir forma dönüştürme yetisidir ve bu anlamda bütün erdemlerin gerçekleştirilmesinin koşuludur. Kısaca pratik akıl, *phronesis* erdemiyle değişen zaman ve ortamlarda değişmez genel ilkeleri özel durumlara uygulayabilmeyi ve iyiyi ortaya çıkarılabilmeyi sağlar.

Öte yandan *phronesis* erdemi uygulamaya yönelik olduğu için tecrübeyle beslenir. Yani pratik akıl isabetli kararlar alabilmesi için uzun bir süreçte oluşmuş tecrübelerden yararlanır. *Phronimosun* ayrıntılara hakim olması deneyime dayalı bilgiye sahip olmasını gerekli kılar. Pratik aklın tikel olaylar karşısında doğru seçimleri yapabilmesinde ona eşlik eden diğer bir unsur orta olma ilkesidir. Bu bağlamda ahlaki erdemler ve kötülükler fazlalık, orta olma ve eksiklik barındıran duygulanım ve eylemlerle ilgilidir. Ancak bu ilkenin uygulanması matematiksel bir orta bulma şeklinde değil, pratik aklın ve *phronimosun* tarif ettiği şekilde ve her eylemin tek tek değerlendirilmesi suretiyle gerçekleşir. Dolayısıyla erdemi belirleyen şey *orthos logos'tur* ve *orthos logos* ise *phronesis* uygun olandır. Gerçeğin doğru bir şekilde yakalanması enine boyuna düşünmeyle birlikte dosdoğru bir akıl yürütme işlemine bağlıdır ve bu süreçte *phronimosun* kendine özgü perspektifi ön planda olur. Aynı zamanda *phronesis* ahlaki erdem olmaksızın gerçekleştirilemeyen bir erdemdir. Nitekim pratik akıl ahlaki erdemlerin yokluğunda şeytani bir yetiye dönüşebilecek bir potansiyele sahiptir. Şu halde pratik aklın ahlaki eylemleri gerçekleştirmesi zor ve karmaşık bir karar alma süreci olup; bu süreçte *phronesis*, ahlaki erdemlere, tecrübeye, dosdoğru bir akıl yürütmeye ve orta olma ilkesine dayanarak tümel ilkeleri tikel bir forma dönüştürür.

Kaynaklar

- Aristoteles (1995). *Retorik* (Çev.: Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2003). *Protreptikos Eren Üstüne* (Çev.: Oğuz Özügül). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Aristoteles (2012). *Nikomakhos'a Etik* (Çev.: Saffet Babür). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Aristoteles (2014). *Nikomakhos'a Etik* (Çev.: Furkan Aydemir). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristotle (2004). *Nicomachean Ethics* (translated by Roger Crisp). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bernstein, R. J. (2009). *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis* (Çev.: Feridun Yılmaz). İstanbul: Pradigma Yayınları.
- Çötök, T. (2011). Aristoteles Ahlakının Kurucu Erdemi Olarak Phronesis. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gadamer, H. G. (2008). *Hakikat ve Yöntem Cilt 1* (Çev.: Hüsamettin Arslan & İsmail Yavuzcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Lear, J. (1995). "Testing The Limits: The Place of Tragedy in Aristotle's Ethics". Robert Heinaman (Ed.), *Aristotle and Moral Realism*. San Francisco: Westview Press, 61-84.
- Lloyd, G. E. R. (2014). *Aristoteles* (Çev.: Aylin Kayapalı). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- MacIntyre, A. (2001a). *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi* (Çev.: Hakkı Hünler & Solmaz Zelyüt Hünler). İstanbul: Pradigma Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001b). *Erdem Peşinde Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma* (Çev.: Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nightingale, A. W. (2004). *Spectacles of Truth in Classical Greek Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Özlem, D. (2004). *Etik- Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Özturan, H. (2013). Aristoteles ve Fârâbî'de Ahlâkın Kaynağı Problemi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ross, W. D. (2011). *Aristoteles* (Çev.: Ahmet Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Tatar, B. (2008). *Çağdaş Sorunlar Spekülatif Düşünceler*. Samsun: Etüt Yayıncılık.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.